

УДК 792.03(477) "19"

Синько Г. П.,

здобувач Київського національного університету культури і мистецтв

ДРАМАТУРГІЯ ІВАНА КАВАЛЕРІДЗЕ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТЕАТРУ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Стаття висвітлює досягнення видатного скульптора та кінорежисера І. Кавалерідзе в драматургії. Проаналізовано п'єси та спектаклі, поставлені в театрах України за драматургічними творами митця.

Ключові слова: І. Кавалерідзе, драматургія, театр, спектакль.

Статья освещает достижения выдающегося скульптора и кинорежиссера И. Кавалеридзе в драматургии. Проанализированы пьесы и спектакли, поставленные в театрах Украины по драматургическим произведениям драматурга.

Ключевые слова: И. Кавалеридзе, драматургия, театр, спектакль.

The article highlights the achievements of outstanding sculptor and filmmaker Ivan Kavaleridze drama. The article analysis plays and performances in theaters in Ukraine put on dramatic works of the artist.

Key words: I. Kavaleridze, drama, theater and performance.

Розвиток національної культури тісно пов'язаний з розбудовою державності в суверенній Україні. Культура в Україні позбавилася ідеологізації радянських часів і стала орієнтуватися на світові цінності. Здобуття державної незалежності і входження в європейський культурний простір зумовило значні соціокультурні трансформації, які переживає українське суспільство. Відбуваються процеси оновлення та переосмислення ролі багатьох особистостей у всіх сферах життя країни.

Заради справедливості перед історією і майбутніми поколіннями ми повинні об'єктивно оцінити своє минуле, зберегти найцінніші основи, завдяки яким нині тримається держава та національна свідомість, поширюються здобутки національної культури, популяризуються її найкращі традиції. Сьогодні особливо актуально згадати тих митців, які свого часу зробили вагомий внесок у розвиток української національної культури. Тому звернення до творчості Івана Кавалерідзе важливе у світлі беззаперечної ваги, якої набув культурологічний підхід до явищ мистецтва, що розглядається сьогодні на загальному тлі соціальних і художніх здобутків, а не окремо від всесвітніх естетичних досягнень.

У дослідженнях спадщини майстра тривалий час панували псевдонауковість і тенденційність. Аналізуючи доробок І. Кавалерідзе, не завжди було належне розуміння його творчості з боку критиків, які намагалися навішувати всілякі образливі ярлики, пов'язані з негативними визначеннями формалізму, символізму, модернізму, кубізму. Проте на початку 80-х рр. ХХ ст. з'явилися ґрунтовні роботи і статті С. Безклубенка, Н. Капельгородської, С. Зінич, О. Синько, Д. Горбачова, Є. Глущенко, О. Парфенюк та ін.,

що змінили ситуацію, значно активізували інтерес до постаті І. Кавалерідзе, якого сприйняли як новатора й видатного майстра. Проте і досі існує узагальнене дослідження, яке окреслює творчість Кавалерідзе у всій повноті та цілісності, цим і зумовлено це дослідження.

Мета статті – розглянути драматургію І. Кавалерідзе.

Для Івана Кавалерідзе драматургія свого часу стала новою віхою в житті. Про початок своєї роботи в театрі він згадує так: «У грізну пору, коли падав старий, струхлявілий світ і поставав світ нового, жага народу до творчості, зокрема до мистецької, була величезна. Настав час, коли українське слово могло вільно звучати зі сцени. І я організував на хуторі народний театр. Грали «По ревізії» М. Кропивницького, «На перші гулі» С. Васильченка. Невдовзі я перебрався до Ромен... став організатором, режисером і актором робітничого – Селянського театру при Роменському повітовому відділі народної освіти» [4, с. 61].

У спогадах [4, с. 61] І. Кавалерідзе зазначає, що чимало талановитих юнаків і дівчат привела в той театр жаждоба грати на сцені. Для декого з них невеличкий кін у дерев'яному театрі над Сулою став сходинкою до вершин великого мистецтва. Так сталося з роботящим, скромним хлопцем із села Рогинців Василем Яременком, який невдовзі став народним артистом Української РСР. Так сталося і з Оринкою Підпригорою із Засулля: з Роменського театру її шлях проліг через Київський музично-драматичний інститут ім. М. В. Лисенка. Згодом її ім'я стало відомим як Ірина Воликівська, народна артистка республіки. У робітничо-селянському театрі в Ромнах зазвучав голос Степана Шкурата, пічника із залізниці, муляра і бетонника, а згодом уславленого кіноактора. З часом Роменський народний театр став професійним, і остаточно оформлення його талановитого колективу завершив прихід Ганни Затиркевич-Карпинської. Невдовзі було засновано ще один театр – на Засуллі, а далі ще один – Залізничний.

С. Шкурата у своїх спогадах згадує: «Після 1917 року роменський театр почав кріпнути з кожним днем. До нього прийшли такі мистецькі сили, що згодом стали відомі і на сценах великих театрів Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська і навіть за межами України. Керував нами, – тоді ще молодий і невтомний, режисер і скульптор Іван Петрович Кавалерідзе. Переграв у нього все, що тільки ставилося тоді на українських сценах – і класику і сучасне» [8, с. 3–4].

В одному з досліджень драматургії І. Кавалерідзе – дослідженні Л. Барабана («Драматургія Івана Кавалерідзе в загальноєвропейському контексті», 1997) наголошено: «Іван Кавалерідзе у складні суспільно-політичні часи усвідомлював своє завдання драматурга, виступаючи не як історик, що точно й послідовно в хронологічному порядку викладав факти, а як митець, що конденсував події в їхній художній трансформації. Це властиве й тепер усім кращим європейським п'єсам з історичної тематики» [2, с. 58–59]. Л. Барабан аналізує драматичні твори І. Кавалерідзе з позиції мистецького явища, яке органічно пов'язане зі своєю епохою, підкреслюючи при цьому мистецьку діяльність європейського розвитку у другій половині ХХ ст. Науковець звертає увагу на особливу індивідуальність митця, яскраво неповторного,

кмітливого, енциклопедично освіченого, наділеного величезною працездатністю. Учений зазначає, що діяльність І. Кавалерідзе є напрямом самостійного шукання важкої проблематики для сценаріїв і п'єс, що сформувалась у межах діяльності дбати про урізноманітнення зображально-виражальних засобів, довершену художню форму [2, с. 58–59].

Цінною для нашого дослідження є праця «Іван Кавалерідзе: життя і творчість», (2007) Н. Капельгородської, О. Синько, Г. Скляренко, Ю. Шлапака, зокрема розділ «Драматургія Івана Кавалерідзе в контексті епохи 60–70-х рр. ХХ ст.». У цьому дослідженні зазначено: «Іван Кавалерідзе звернувся до драматургії уже будучи в зрілому віці, – це відповідало тоді його естетичним смакам. Він дружив з провідними і видатними режисерами України. Бачив у свій час вистави Леся Курбаса, Бориса Глаголіна, Марка Терещенка і намагався зробити свій внесок у розвиток театру та драми в Україні. Починав він писати п'єси із так званого потепління 60-х рр. ХХ ст., яке дещо посприяло митцям розпочати пошук національної самостійності, поламати штампи та заскоружливість, театральну рутину, поєднати традиції й новаторство в осмисленні обраних тем та ідей. Проте в ці роки все ще культивувався театр О. Корнійчука і на його стильовому ґрунті пробитися на підмостки сцени було не легко, інколи навіть не можливо», стверджують звернення Івана Кавалерідзе до найбільш важкого мистецького жанру – історичної драматургії саме тому, бо в основу беруться тільки конфлікти з минулого власного народу, які розкривають розвиток своєї нації» [2, с. 186–188].

У творчому доробку І. Кавалерідзе більше десяти п'єс, із них було поставлено на сцені театрів тільки чотири: «Вотанів меч», «Перекоп», «Перша борозна» (або «Старики»), «Григорій і Параскева». Здебільшого про інші п'єси мало відомо, а деякі взагалі не згадуються в наукових дослідженнях.

Хронологічно перша п'єса І. Кавалерідзе «Вотанів меч» була поставлена 1966 р. у Тернопільському театрі, а 1971 р. в академічному Дніпропетровському театрі ім. Т. Г. Шевченка (режисер В. Оглоблін). «Вотанів меч» – своєрідний філософський роздум над питанням війни і миру. Ця драма повторює усі сюжетні перепитії однойменного твору кінодраматургії, що готувалася до постановки на Київській кіностудії ім. О. Довженка 1963 р., але не була здійснена на екрані через незалежні від автора обставин. Події Другої світової війни розглядаються в п'єсі у складному взаєморозумінні найрізноманітніших суспільно-політичних і моральних чинників, що надає драмі сучасного, актуального значення. Автор проводить паралель між полковником Брандтом, його ад'ютантом Густавом Шредером, Гербергом Гезангом, Рудольфом Гольцом, Ернстом Вайсом, де показує їхню духовну спустошеність, які мріяли про світове панування, несли мільйонам людей газові камери й концентраційні табори. В їхніх вчинках прозора простежується людиноненависницька філософія. На противагу цим недолюдкам з'являються образи мужніх радянських патріотів: професор Руденко, його донька Анна, партизани Луценко і Дроботько. В украй складному, напруженому конфлікті, вирізняється протилежність світоглядів та різні життєві позиції. Автор майстерно висвітлює високу мораль наших людей, їхню силу й непереможність.

У 1967 р. на сцені Харківського академічного театру ім. Т. Г. Шевченка було поставлено героїко-романтичну драму «Перекоп», яка там мала назву «Міст через Гниле

море». Ця постановка отримала диплом другого ступеня на республіканському огляді кращих вистав ювілейного 1967 р. (диплом першого ступеня не отримав ніхто). Ця п'єса розповідає про конкретну подію з історії громадянської війни – перехід Червоної Армії через Сиваш. Митець хотів показати, і це йому вдалося, людей, які творять історію, беруть один Перекоп за іншим. Сила п'єси у яскравих постатях позитивних героїв, які захоплюють своєю життєвістю і розумом. Герої автором представлені чуйними, безстрашними, які не бояться труднощів і невдач, чітко бачать усі перспективи майбутнього розвитку своєї батьківщини. Тема Перекопу звучить як тема подолання всіх труднощів на шляху до нового життя. Перекоп має ще один аспект – мораль. Впродовж усієї боротьби йде невинна перевірка людей на вірність своїм переконанням, вірі в перемогу, громадському обов'язку.

У 1969 р. І. Кавалерідзе переробив кіносценарій «Вершник на здибленому коні» на психологічну драму «Перша борозна», що в березні 1970 р. була поставлена на сцені Сумського театру драми і комедії ім. М. Щепкіна в інтерпретації І. Рибчинського під назвою «Старики». Цю ж виставу, але під першою назвою – «Перша борозна» – в квітні показав академічний театр ім. Т. Г. Шевченка в Тернополі (режисер Я. Геляс). Тобто одна й та ж сама п'єса під іншими назвами була поставлена у двох різних театрах, хоча науковці помилково зазначають про дві окремі п'єси. Ця п'єса знову торкається історико-революційної теми, в якій розповідається про Володимира Ульянова і Петра Запорожця. Петро Запорожець показаний серед сибірських каторжників і в трагічні дні поневірянь у тюрмі. Та де б він не був – він завжди залишається відданим справі, волю якого не змогли зламати ні арешти, ні знущання царського режиму, ні тяжка хвороба. Завдяки цьому глядач не лише спостерігає за цікавими зовнішніми подіями з біографії Запорожця, а й стає свідком його духовного життя, переймаючись поезією думок і почуттів безстрашного героя. За своїм змістом п'єса значно ширша, ніж біографія однієї людини. У «Першій борозні» особливо відчутна якість мовної народної мудрості і має широкий смисл. «Історію людства треба добре знати од стародавніх часів до сьогодні, щоб зрозуміти, яким шляхом ми мусимо йти далі до нашого завтра». Ці слова, сказані однією із героїнь п'єси Івана Кавалерідзе «Перша борозна», прекрасно передають найсуттєвіше, що сприймається як головна риса всіх його творів. Іван Кавалерідзе був і є на всі часи сучасним у минулому і сьогодні, талановито представляє те вічне й нетлінне, що становить зміст часу, в якому ми живемо. 1 грудня 1972 р. Сумський театр драми і комедії показав у Києві на честь 250-річчя з дня народження Г. С. Сковороди виставу за трагедією І. Кавалерідзе «Григорій і Параскева». Ця п'єса присвячена відомому філософу Григорію Сковороді та його стосункам з чарівною жінкою Парасковією. В основу п'єси покладено хвилюючу історію битви філософа-гуманіста з гнобителями та його прагнення допомогти своїм друзям – закоханим селянам Параскеві та Степану. Інтерпретація драми режисером І. Рибчинським привернули увагу глядачів реалістично виразним розкриттям епохи, дійових осіб, напруженого захоплюючого конфліктного розгалуження. Довершений образ Сковороди зіграв відомий актор В. Будянський. Актор вдало показав своєю грою постать людини, яка чужі страждання сприймає як свої. Г. Сковорода вступає в поєдинок не зі злом взагалі, а з конкретними носіями нещастя і жорстокості.

За своєю тематикою п'єси І. Кавалерідзе близькі до його сценаріїв та скульптур. Митець залишився вірний образам, що колись полонили його уяву. Для творів характерне естетично поглиблене й мистецьки зріле трактування образного вивчення головної ідеї твору та оригінальні художні прийоми. У п'єсах драматург уміло, психологічно вмотивовано розкриває людські цінності героїв. Сила п'єс – у яскравих, щедро і глибоко виписаних постатях героїв, які захоплюють своєю життєвістю й достеменністю.

Автор добре орієнтується в питаннях побудови драматургії і специфіці сценічного дійства, знає ціну слова, що робить мову його героїв виразною і колоритною. Звернувшись до історичної епохи, філософської алегорії, сатири, він розробляє саме ті жанри, які не знаходили підтримки в теоретиків соціалістичного реалізму, віддаючи перевагу героїко-романтичним та побутовим комедіям.

Попри те, що п'єси майстра ставилися на сценах театрів у Харкові, Дніпропетровську, Тернополі, Сумах, разом із тим В. Оглоблін у своєму дослідженні («Нас єднала справжня дружба», 1997) розглядає стосунки між майстром та владою: «У ті часи до майстра ставилися з особливою упередженістю. Всі мої спроби провести його п'єси через Міністерство культури закінчувалися поразкою. Лише у 1967 році я зміг поставити «Перекоп» І. Кавалерідзе у Харкові, що одразу ж завоював перше місце в Україні» [6, с. 59–60]. Про постановку спектаклю «Старики» на сцені Сумського театру драми і комедії ім. М. Щепкіна В. Оглоблін зазначає такий промовистий факт: «Його добре сприйняла публіка, але перший секретар обкому Ватченко заборонив виставу, оскільки «українська дівчина не могла закохатись у німця». Суть п'єси не сприйняв» [6, с. 59–60].

Незважаючи на упереджені оцінки колишніх партійних критиків, п'єси І. Кавалерідзе нині займають чинне місце серед найкращих п'єс, які входять до першої сотні європейських. Особливо варті уваги такі його твори, як психологічна драма «Григорій та Параскева», присвячена філософу Г. Сковороді, «Білі лебеді і миргородська калюжа» – про видатного грузинського майстра слова Д. Гурамішвілі, а також «Вотанів меч», у якій показано перебіг подій Другої світової війни.

Чимало робіт митця й досі залишилися невідомі не тільки читачам та глядачам, але й дослідникам. Зокрема, йдеться про «Либідь – річка Київської Русі» (лібрето 1965 р.) [3]. Автор подає історію з часів князювання Аскольда і Діра, князя Олега, Ігоря та Ольги, їхнього сина Святослава. Мова йде в п'єсі також про князювання Володимира як час найвищого піднесення Київської держави. Сюжет п'єси розкриває і добу правління Ярослава Мудрого. Далі мова йде про гетьманство Богдана Хмельницького. Завершує свою роботу автор картиною приїзду у 1846 р. до Києва Тараса Шевченка, який поселився у маленькому будиночку, де нині відкрито музей.

П'єса «Либідь – річка Київської Русі» написана використанням лексики давньої мови. Твір, як і більшість інших п'єс І. Кавалерідзе, насамперед є історичним дослідженням, цінним джерелом правдивої інформації про давноминулі часи.

Звернення до драматургії І. Кавалерідзе дає підстави стверджувати, що образним відображенням світу автор ставив за мету не шокувати глядачів, а залучав їх до роздумів над історією свого народу, майстерно використовуючи для цього художню форму.

Література:

1. Варварецький Ю. А. Становлення української радянської культури / Ю. А. Варварецький. – К. : Наук. думка, 1972. – 308 с.
2. Капельгородська Н. М. Кавалерідзе І. Життя і творчість / Н. М. Капельгородська, О. Р. Синько, Г. Я. Складенко, Л. І. Барабан, Ю. Д. Шлапак. – К. : Київ, 2007. – 335 с.
3. Кавалерідзе І. П. Либідь – ріка Київської Русі / І. П. Кавалерідзе. – 1965. – 56 с.
4. Кавалерідзе І. П. Так починалася робота на революцію / І. П. Кавалерідзе. – К. : Мистецтво, 1969. – 61 с.
5. Лінгарт Л. Ф. Іван Кавалерідзе: три періоди його кінематографічної діяльності / Л. Ф. Лінгарт. – К., 1962. – 256 с.
6. Оглоблін В. Нас єднала справжня дружба / В. Оглоблін // Новаторство Івана Кавалерідзе. – К. : Генеза, 1997. – С. 59–60.
7. Ревуцький В. По обрії життя: спогади / В. Ревуцький. – К. : Час, 1998. – 324 с.
8. Шкурат С. Дещо з моєї біографії : спогади / С. Шкурат. – 1967. – 3 с.